

УДК 821(091)

**ФРАНЦЫСК СКАРЫНА – ПАЧЫНАЛЬНІК
ДРУКАВАНАЙ УСХОДНЕСЛАВЯНСКАЙ
ЗРОКАВАЙ ПАЭТЫКІ (ПАЭЗІІ)**

*Аўтар: Абабурка Мікалай Васільевіч,
прафесар кафедры беларускай мовы*

Кантактная інфармацыя: тэл.: (+375 222) 24-68-16.

Апісанне: У артыкуле разглядаюцца вобразныя, графічныя і сімвалічныя сродкі, выкарыстаныя першадрукаром Францыскам Скарынай для лепшага ўспрымання яго прадмоў, анатацый і саміх перакладаў Бібліі на старабеларускую мову.

Description: *Francisk Skaryna is the founder of the East Slavic printed visual poetry. The article considers the figurative, symbolic, and graphical devices that the first printer Francisk Skaryna used for better perception of his prefaces, annotations and translations of the Bible into the Old Belarusian language.*

Галіна выкарыстання распрацоўкі: Вышэйшая адукацыя.

Асноўныя перавагі распрацоўкі: Звернута асноўная ўвага на графічныя, сімвалічныя асаблівасці выданняў Скарыны ў параўнанні з іншымі старабеларускімі выданнямі.

Адразу зазначым, што да зрокавай паэзіі адносім найперш акравершы і так званыя фігурныя вершы, хоць такія вучоныя, як В.П. Рагойша, лічаць запіс ці друкаванне вершаваных або праязічных радкоў, што “ствараюць абрысы якой-небудзь фігуры (трохвугольніка, зоркі, ромба і г.д.), ...мае пераважна фармальны характар” [1, с. 206]. Ды і В.У. Ярац адзначае падобную арганізацыю твора “свядома эксперыментальнай” і “як своеасабліваю займальную паэтыку” [2, с. 172]. Аднак, калі падысці да ўсяго гэтага “моўнага штукарства” з сур’ёзнымі эстэтычнымі меркамі, асабліва разглядаючы ў дыялектычным адзінстве праблему формы і зместу, то ўся эстэтычная асалода, якую атрымлівае рэцэпіент яшчэ да ўяўлення зместу, можа адыграць рашаючую ролю ва ўспрыманні не толькі таго ці іншага мікратэксту, але і ўсяго, суцэльнага макратэксту, нават гіпертэксту. Таму ўслед за В.У. Ярацам лічым гэту з’яву займальнай паэтыкай і адносім яе ў пераважнай большасці выпадкаў да лінгвістычнай, візуальнай паэтыкі, якая пры надзвычай таленавітым выкарыстанні можа прыраўноўвацца да жывапіснага мастацтва і вынікаў яго ўздзеяння (тут найперш варта назваць ролю “лесвіцы” У. Маякоўскага ва ўсім дэкламацыйным вершаванні).

Адкрыццё А.А. Турылава акравершаў Фр. Скарыны дало права даследчыку выказацца наступным чынам: “Вывучэнне гімнаграфічнай творчасці Францыска Скарыны і лёсу яго паэтычнай спадчыны ў славянскіх літаратурах знаходзіцца пакуль у зародкавым стане” [3, с. 91]. Тое ж самае можна гаварыць і пра намаганні нашага старажытнага асветніка і першадрукара наконт даступнасці і лёгкасці ўспрымання створаных ім шрыфтоў, пададзенага тэкставага матэрыялу, увогуле пра архітэктоніку разнастайных жанраў як перакладных, так і арыгінальных тэкстаў, асабліва ў Прадмовах і Пасляслоўях. Вядома, сказанае не мае дачынення да энцыклапедычнага даведніка “Францыск Скарына і яго час” (Мінск, 1989), у якім надзвычай дбайна надрукаваныя ўсе прадмовы, пасляслоўі, сказанні першадрукара ўсходняга славянства, асветніка, вучонага і пісьменніка эпохі Адраджэння. Акрамя таго, у названым даведніку апублікавана вялікая колькасць гравюр з Скарынавых выданняў, усе варыянты буквіц (ініцыялаў, загалосных, пачатковых літар) і, галоўнае, фотаздымкі разгорнутых розных выданняў з выяўным абліччам кампануюкі тэкставага матэрыялу, віртуознага выкарыстання шрыфтоў, розных канфігурацый літар, вішпетаў, заставак і інш. (гл. сс. 222, 259, 266, 284, 306, 323, 325, 338, 345-348, 510, 520, 544 і інш.). Праўда, адаптаваныя тэксты Прадмоў і Пасляслоўяў Фр. Скарыны сучаснымі літарамі і знакамі прыпынку, што ўвасобіліся ў правілах, удакладненых у 1957 г., выклікаюць некаторыя недаўменні ці прыныцыповыя заўвагі. Напрыклад, ужо з першага Псалтыру, надрукаванага Фр. Скарынам у Празе (1517 г.), відаць пры супастаўленні з адаптаваным варыянтам хоць нязначныя, але ж недахопы: цытаты то ў двукоссі, то без яго; сказы то завельмі складаныя, то надзвычай простыя; месцамі злучнік “а” заменены злучнікам “і”; не ўсе пыталынікі і клічнікі на сваіх месцах, увогуле, калі з першымі можна змірыцца, то апошнія наўрад ці патрэбныя; абзацаванне ў адаптаваным тэксце адвольнае і г.д. А фраза

“А то ся стало накладом Богдана Онкова сына радци места Виленского” зусім не адаптаваная [4, сс. 19-25]. Ды і зрокава адаптаваны гэскт не так успрымаецца, як аўтэнтык (гл., напр., с. 89 энцыклапедычнага даведніка “Францыйск Скарына і яго час”).

Дбайным варта лічыць выданне “Старажытняя беларуская літаратура” (Мінск: “Кнігазбор”, 2007), укладанне, прадмову і каментары якога зрабіў І. Саверчанка, але, скажам не ў папрок апошньому, было б значна прыемней і воку чытача, калі б “Акафист чесному и всехвальному пророку предтечи и крестителю Господню Иоанну поем” быў надрукаваны ксеракапічна, г. зн. фотамеханічным спосабам, а вядомы ўсім нашым школьнікам перыяд Фр. Скарыны “Понеже от прирочения...”, упершыню пададзены М.І. Верціхоўскай у вершаванай форме, быў бы пададзены побач з новым перакладам і ў форме, знятай з 601 с. другога тома “БІБЛІІ” Фр. Скарыны, выдадзенай у 1991 г. На наш погляд, зусім правільная заўвага І. Саверчанкі: “Фр. Скарына ўказваў таксама і на выключную важнасць літаральнага, вонкавага аспекту біблейскага дыскурсу..., лічыў, што просты чалавек можа ўбачыць у Святым Пісьме тое, што нярэдка застаецца неўспрынятым і добра адукаванымі людзьмі” [5, с. 119], – нібы павісае ў паветры ці з’яўляецца галаслоўнай. Усё ж такі візуальныя намаганні Фр. Скарыны пагрэбна не ігнараваць, а даследаваць значна глыбей. Рамкі нашага артыкула не дазваляюць ажыццявіць шырокае і глыбокае даследаванне зрокавай паэтыкі (паэзіі), распачатай разам з выданнямі “БІБЛІІ” і “Малой падарожнай кніжыцы” Фр. Скарынам, асабліва апошняй. Нягледзячы на гэта, паспрабуем паказаць самы непачаты край аднаго з клопатаў нашага першадрукара.

Як вядома, у 1517 г. Фр. Скарына выдаў “Псалтыр”, “Іоў”, “Прытчы прамудрага Саламона...”, “Ісус Спрахаў” [6, с. 186]. Гэта была апрабацыя ўсяго перакладчыцкага і друкарскага майстэрства, каментарскага і публіцыстычнага спрыту, даследчыцкага і пісьменніцкага дару нашага таленавітага земляка. Канструяванне, падбор і выкарыстанне неабходных для выкладу і успрымання чалавечым вокам літарных і нялітарных знакаў, кампануюка патрэбнага тэксту, нават колькасць радкоў на кожнай старонцы ці ў паўторнай або прыдуманай самастойна своеасаблівай сімвалічнай фігуры, уздзеянне на рэцпіента кожнай застаўкі, віньетки і гравюры (з літарна-тэкставым суправаджэннем ці без яго), а таксама шмат іншага ў такім плане – усё гэта патрабавала не толькі вялікага розуму і роздуму, але і тытанічнай працы, якую можа адолець і на якую можа адважыцца хіба толькі Беларус, Славянін, Еўрапеец. Таму правільна зрабіў далёкабачны ўсходнеславянскі першадрукар, што ўсяму свету заявіў пра сябе як справай, так і закадзіраваным або расшыфраваным сваім імем, прозвішчам і паходжаннем, г.зн. законным правам на яго вялікасць – аўтарства (гл. хоць бы партрэтныя Гравюры ці памянёныя Акафісты...).

Першыя кнігі Фр. Скарыны пражскіх выданняў з боку іх афармлення не так уражваюць, як віленскія выданні, але і яны з’яўляюцца пачаткам зрокавай паэзіі. Размяшчэнне тэкставага і нятэкставага матэрыялу ў форме *крыжа* –

агульнаславянскага і хрысціянскага сімвала, кожная *буквіца* – гэта краевугольны камень у храм навукі ці асветы, а кожны *тэкставы слупок* – гэта вертыкальная або гарызантальная дэталі названых храмаў... *Прагалы* паміж радкамі і ўнутры іх з вялізнымі кропкамі, а таксама *абзацаванне* без буквіц нам бачыцца як *сукупнасць думак*, якія не выражаны словамі, але, нібы *мудрыя змеі-звіліны*, прапануюць вылучаць шматлікія хваробы невялікімі порцыямі хоць і невыноснага зеляя... А што абазначаюць *трохвугольнікі ў сукупнасці з нялітарнымі знакамі* ці без іх, у сукупнасці з *ромбамі* ці без іх або з невялікімі застаўкамі, падказваюць самі тэксты пры іх завяршэнні (асабліва ў прадмовах і пасляслоўях). Ды і *анатацыі*, прыкладзеныя да суцэльных тэкстаў ці іх глаў і выдзеленых як *прагаламі*, так і *загалоўнымі літарамі* ці тагачаснымі *знакамі прыпынку* (паўз), маюць побач з экспліцытным імпліцытным выражэнне думкі. Асобна патрэбна звярнуць увагу на спецыфічнае выкарыстанне розных *шырыфтоў, фарбаў* і, вядома ж, *абрысаў літарных знакаў*. Пра гэта ўжо важнае слова сказала даследчыкі разнастайных алфавітаў, у тым ліку і беларускага ўвогуле літарнагукавога пісьма (напрыклад, П. Шафарык, В.А. Істрыц, М.А. Паўленка і інш.), а Я.Ф. Карскі ўсю славянскую кірылаўскую палеаграфію, як гаворыцца ў народзе, разабраў па костачках (*гл.* найперш такія раздзелы ў ягонаў сусветнаў-домай манаграфіі, як “Арнамент”, “Гісторыя славянскага кірылаўскага пісьма”, “Знакі прыпынку...”, “Знешні від запісанага ліста. Вязь. Акраверш і іншыя рэдкія формы пісьма” [7, с. 135-210, 224-248 і інш.]).

Што да чырвонага колеру, то ён у выданнях Фр. Скарыны мае нават нейкі таямнічы сэнс. Пра гэта выказала ўпершыню сваё меркаванне А.А. Яскевіч у сваёй манаграфіі “Абранне вечнасці: універсалізм традыцыі і гістарызм сучаснасці”: “Увогуле скарынаўская трактоўка “Песні Песням” здзіўляе сваёй арыгінальнасцю, яна нават распаўсюджваецца, як мы зазначалі, на кампануюку тэксту самога перакладу. У правобразным тлумачэнні, пры жадаванні бачыць за старазапаветнымі новазапаветнымі падзеі, Ф. Скарына пайшоў так смела, што падзяліў тэкст перакладу рэмаркамі-устаўкамі на своеасаблівую літургічную драму, у якой бесперапынна перамяжаюцца галасы...”. І далей: “Мяркуючы па тым, як падрабязна абставіў асветнік “Песню Песням” тлумачальным апаратам, спецыяльна выдзеліўшы кінаварам устаўкі “галасоў”, гэта, трэба думаць, асабліва дарагі яму твор святога Пісання, і таму так уважліва паставіўся ён да яго правобразнага вытлумачэння” [8, с. 165-166]. Дадамо яшчэ, што кінаварам выдзеленыя надпісы на тытульным лісце, пачатак прадмовы і яе завяршэнне, пачатак самой кнігі і яе інкруставанага прамавугольна-трохвугольна-ромбавага і крыжападобнага завяршэння. Аднак вернемся да чатырох першых кніг “БІБЛІІ”, надрукаваных Фр. Скарынам у 1517 г.

З самых першых старонак кнігі “Псалтыр” бачыцца варыянтнасць ужывання вялікіх літар, разнастайныя камбінацыі шырыфтоў і прагалаў. Колькасць радкоў вагаецца: ад 15 (с. 9) да 19 (с. 12), ад 20 (с. 13) да 21 (с. 15) і г.д. Тут жа вялікая літара выступае ў трох іпастасях: 1) як ініцыял, або буквіца (далей

будзем называць яе ініцыяльнай); 2) загаловачная, г. зн. часцей за ўсё яна ўжываецца ў загаловаках; 3) пачынальная, таму што з яе пачынаецца выказванне, назва кнігі, абзац, глоса і інш. Але і ў першым, і ва ўсіх астатніх Скарынавых выданнях найчасцей вялікая літара выступае ў выдзяляльнай функцыі (затрымлівае ўвагу), з якой нярэдка пераўтвараецца ў замяшчальную, выступаючы ў радку ці нават у слове замест малой (радковай) літары. Таму і канфігурацыі вялікіх літар самыя разнастайныя: *гл.*, напр., Б, В, Г, Д і інш. Літару Д (“дэ”) увогуле можна рэканструяваць пры дапамозе люстра або лінейкі ў любімы Скарынаў трохкутнік нахшталь наступных відазмяненняў: , , , што надта збліжаюцца з неразгаданым да гэтага часу знакам . Асмелімся выказаць сваю думку-гіпотэзу наконт неразгаданага знака, у якім нам бачыцца, як і ў трансфармаванай літары “дэ”, якая, на наш погляд, і пры дэфармацыі, і без яе – гэта яскравая грэцкая “дэльта” са значэннем “дабро” ў спалучэнні з грэцкай “тау” са значэннем “твёрдо”. Калі ж расшыфроўваць гэты своеасаблівы лігатурны знак, то ў ім (нам бачыцца з пазычнага пункту погляду) словазлучэнне “твой дом”, дакладней, “твая дамоўка” як адна з граняў піраміды Хеопса, або разам з другім неразгаданым пакуль яшчэ знакам, увасабляюць шматзначнае двухрадковае нашага першадрукара: Не копай под другом своимъ ямы сам ввалишься в ню Не став Амане Мардохею шибенице сам повиснеш на неи [9, с. 656]. Ды і пераважная большасць завершаных трохвугольнай фігурай тэкстаў, асабліва пасляслоўяў, наглядна паказвае на замагільнае жыццё як на працяг зямельнага, данага Богам – першатварцом усяго, у тым ліку і самога Сусвету. Назва Я. Карскім “воронкай” трохвугольнага тэксту, узятага з “Астрамірава евангелля” [7, с. 28] і “Зборніка Святаслава 1076 г.” [7, с. 156], на наш погляд, не вельмі удалая, бо ямы звычайна пустыя, а тут нябожчык у труне з насыпам і крыжам на магіле, а таксама прыкладзеным каменем ці “надгробкам” з эпітафіяй нахшталь трафарэтнай: “Остановись, прохожий, помяни мой прах. Я уже дома, а ты еще в гостях”.

Думаецца, што лепш звязваць трохвугольную кампановаўку тэксту з лацінскай літарай V “ве” як загалоўнай у слове VITA – “жыццё”, асабліва калі гэта – “працяг жыцця пасля біялагічнай (фізічнай) смерці”. У гэтых разважаннях напрошваецца вельмі цікавы прыклад: глаголічныя літары “веди” (“бета”, “вита”) і “добро” (“дельта”) вельмі блізкія паводле канфігурацыі з трохвугольнымі тэкстамі (Δ, V), якімі аформленыя пасляслоўі “Пасланні апостала Паўла галатам” і “Пасланне апостала Паўла рымлянам” (*гл.* “Франшыск Скарына і яго час”, с. 194, 202). Большасць трохвугольнікаў з цэнтральным вуглом, накіраваным уніз, можна тлумачыць не толькі наглядным указаннем на “замагільнае жыццё”, але і на тое, што як шматлікія мясіны “БІБЛІІ”, так і асобныя яе кнігі “суть трудны ко зразумению”, таму што напісаны “внутри и вовнутрь”, што значыць, паводле высноў У.М. Конана, маюць “відавочнае, літаральнае значэнне і апасродкаваны, сімвалічны сэнс”. І далей працягвае вучоны: “Знешне іх змест дас-

тупны не толькі “докторам и ученым людям”, але і “человеку простому и посполитому”; унутраны ж, сімвалічны сэнс патрабуе паглыбленага вывучэння і каментавання” [10, с. 76]. Таму ў сваіх першых выданнях Фр. Скарына як бы асцярожнічае з фігурным размяшчэннем тэксту (гл., напрыклад, у “Псалтыру” с. 8, 15, 36, 37, 68, 77, 101, 132, 166, 201, 205, 244, 258 і інш.), але на 258 с. першага выдання нібы навечна паставіў пясочны гадзіннік або выпіў келіх віна “за упокой обезглавленных” (гл. с. 262 трэцяга тома факсімільнага выдання “БІБЛІІ” Фр. Скарыны). Асцярожна выкарыстоўвае наш першадрукар фігурныя тэксты і ў астатніх трох кнігах 1517 г. выдання, але перадапсласлоўныя часткі паступова набываюць форму свечак, падсвечнікаў, увогуле састаўных частак (элементаў) такіх гравюр-малюнкаў, як у кнігах “Царстваў”, “Майсеевых”, “Суддзяў” і інш. Трохвугольная канцоўка тэксту кожнай кнігі, пачынаючы з першых, становіцца традыцыйнай. У “Прытчах Саламона” анагацыі да глаў сталі абсалютна самастойнымі тэкстамі, акаймаваныя палямі-прагаламі і зверху, і знізу, і з абодвух бакоў. Месцамі словы “СЛАВА”, “ПЕСНЯ”, “МАЛІТВА”, “АЛЛУЯ” і інш. напісаныя толькі вялікімі літарамі, а некаторыя знакі прыпынку або падобныя да іх завяршаюць тэкставыя трохвугольнікі ці самі іх утвараюць.

Застаўкі і віньетки паступова з арнаментацыі ператвараюцца ў своеасаблівыя знакі-ключы, акаймаванні, вароты да мудрасці (гл. “Прытчы Саламонавы”, “Кнігі Майсеевы”, “Кнігі Царстваў” і інш.), у вобразы-сімвалы ці наглядныя даламожнікі (асабліва ў “Малой падарожнай кніжцы” і пры шматлікіх “Пасляслоўях”).

Пацвердзім нашы сціплыя назіранні выняткамі з даволі аўтарытэтай і адзінай ва ўсім беларускамоўным навуковым свеце крыніцы, якая надрукавана М. Ф. Шматавым у 1984 г. у рэспубліканскім выдавецтве “Навука і тэхніка” з вельмі аб’ёмнай назвай-тэмай “Беларуская кніжная гравюра XVI – XVIII стагоддзяў”: 1. За аснову скарынінскага шрыфту ўзяты паўустаў беларускіх рукапісаў (Літоўскай метрыкі XV ст. і інш.), але літары ў яго кніжках не напісаны, а “намалёваны” – у гэтым іх важная асаблівасць. Скарына не проста пераняў рукапісны паўустаў (як Фіэль, Макарыў), а мадыфікаваў свой шрыфт адпаведна з друкарскім мастацтвам, выкарыстаўшы ўсе магчымасці апошняга. Шрыфт Скарыны з’яўляецца буйнейшым помнікам славянскага друку. Цікава, што ў гэтым шрыфце адчуваецца ўплыў лацінскай антыквы” (С. 30); 2. Чамусьці да гэтага часу ніхто не адзначыў у выданнях Скарыны наяўнасць літага наборнага арнаменту. Тым часам і ў гэтай галіне беларускі першадрукар быў наватарам; упершыню ва ўсходнеславянскім кнігадрукаванні наборны арнамент, ужыты ім ужо ў Псалтыры (л. 2, 3, 5 і г.д.). Літвя ўпрыгожанні Скарыны нагадваюць матыў птушкі. Першадрукар дае іх на старонках па-рознаму. У канцы тэксту кнігі лічбы (л. 74) надрукаваны чатыры матывы ў адзіны радок. У чатырох кнігах Царстваў (л. 241) умоўныя птушкі як бы налятаюць адна на другую, утвараючы круг (С. 31); 3. Дрэварыты кніг Скарыны, якія заслугоўваюць асобнага манграфічнага даследавання, – адна з самых яркіх старонак у гісторыі беларускага мастацтва. Цяжка назваць іншы від або жанр тагачаснай выяўленчай твор-

часці, які б параўнаўся з імі ў сіле рэалізму, майстэрстве кампазіцыі, жыццёвасці тыпажу, выразнасці малюнка. У гэтых дрэварытах ўжо ў пачатку XVI ст. былі пастаўлены і вырашаны складанейшыя праблемы анатоміі чалавека, перспектывы, перадачы прасторы, пластыкі, формы (С. 31).

Сам жа Фр. Скарына пра невербальныя выяўленчыя сродкі, у першую чаргу гравюры і малюнкi, сказаў такія словы: “А то для того, абы моя русь, люди посполитые, чтути могли лепей разумети” (гл. “Францыск Скарына і яго час”, с. 77).

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Рагойша, В.П. Паэтычны слоўнік / В.П. Рагойша. – Мінск: Выш. школа, 1979. – 320 с.
2. Ярац, В.У. Графічная форма верша / В.У. Ярац // Энцыкл. літ-ры і маст. Беларусі. – Т. 2. – С. 171-172.
3. Турилов, А.А. Новые списки гимнографических сочинений Ф. Скорины / А.А. Турилов // Франциск Скорина – белорусский гуманист, просветитель, первопечатник. – Минск: Выш. школа, 1989. – С. 91-96.
4. Францыск Скарына і яго час: энцыклапедычны даведнік. – Мінск, 1988. – С. 19-25.
5. Саверчанка, І. Францыск Скарына / І. Саверчанка // Старажытная беларуская літаратура (XII – XVII стст.). – Мінск: Кнігазбор, 2007. – С. 114-162.
6. Скарына, Францыск. Прадмовы і пасляслоўі / Францыск Скарына. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – С. 186.
7. Карский, Е.Ф. Славянская кирилловская палеография / Е.Ф. Карский. – Л.: Изд-во АН СССР, 1928. – С. 135-477.
8. Яскевіч, Алена. Абранне вечнасці: універсальнасць традыцыі і гістарызм сучаснасці / Алена Яскевіч. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 319 с.
9. БІБЛІЯ. Факсімільнае выданне БІБЛІІ, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517 – 1519 гадах: у 3 т. – Т. 2. – Мінск: БелСЭ імя П. Броўкі, 1991. – С. 656.
10. Конон, В.М. Литературные жанры, художественные символы и мифологические образы в творчестве Ф. Скорины / В.М. Конон // Франциск Скорина – белорусский гуманист, просветитель, первопечатник. – Минск: Выш. школа, 1989. – С. 74-82.